

کارکردهای اجتماعی مزرعه‌های خانوادگی در فرآیند توسعه پایدار روستایی: سنجش گرایش کارشناسان کشاورزی استان گلستان

احمد عابدی سروستانی*

تاریخ پذیرش: ۲۵ شهریور ۱۳۹۳

تاریخ دریافت: ۱۸ خرداد ۱۳۹۳

چکیده

امروزه فشارهای اقتصادی موجب شده است که افزایش تولید به‌عنوان مهم‌ترین هدف کشاورزی تلقی شود، اما کشاورزی فقط یک شغل برای کسب درآمد نیست، بلکه یک روش زندگی است که از نظر اجتماعی، فرهنگی و محیط زیستی اهمیت دارد. با این وجود و با ایجاد تغییرهای ساختاری و کاهش تعداد مزرعه‌های خانوادگی، پرسش‌هایی درباره تأثیرهای اجتماعی این پدیده مطرح است. پژوهش حاضر با روش تحقیق پیمایشی و با هدف تبیین ضرورت حفاظت از مزرعه‌های خانوادگی از نظر بُعد اجتماعی توسعه پایدار و همچنین بررسی دیدگاه کارشناسان کشاورزی در این رابطه انجام شده است. روش کار شامل مطالعه کتابخانه‌ای به همراه انجام یک پیمایش بود که در آن، ۵۳ نفر از کارشناس سازمان مرکزی جهاد کشاورزی استان گلستان، به‌عنوان نمونه آماری بررسی شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسش‌نامه بود که روایی آن از طریق روایی صوری و پایایی آن با محاسبه ضریب کرانباخ آلفا تأیید شد ($\alpha=0.74$). نتیجه‌ها نشان داد که علی‌رغم تأکید بر صیانت از مزرعه‌های خانوادگی به‌عنوان یک روش زندگی و عاملی مهم در دستیابی به اشتغال پایدار، عدالت اجتماعی، امنیت غذایی، حفظ محیط زیست، گسترش انتخاب‌های کشاورزان، ارتقاء ارزش‌ها و فضیلت‌های اخلاقی و همچنین نقش آن در پایداری روستاها، گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به مزرعه‌های خانوادگی چندان مناسب نیست. به‌همین دلیل، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که باید در فرآیند توسعه روستایی نسبت به صیانت از مزرعه‌های خانوادگی توجه کافی شود تا کارکردهای مهم این نوع از زندگی برای روستاها باقی بماند.

کلیدواژه‌ها: توسعه پایدار، ساختار مزرعه، کشاورزی خانوادگی، روستاها.

۱- عضو هیات علمی و استادیار دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.

* - نویسنده مسئول: abediac@yahoo.com

مقدمه

هر رفتار اجتماعی در یک چارچوب یا کالبد انجام می‌شود که به آن ماهیت و معنا می‌بخشد. به بیان دیگر، رفتارهای اجتماعی با توجه به پیکره و ساختاری قابل درک هستند که رفتار در آن شکل می‌گیرد. بسیاری هنجارهای اجتماعی چنین هستند و ارزش آن‌ها به ساختاری وابسته است که در آن حادث می‌شوند. به بیان دیگر، رفتارها مستقل از ساختارها نیستند، بنابراین، با تغییر ساختارها، به احتمال زیاد رفتارها و عملکردها نیز متفاوت خواهد بود. برای مثال، پاک کردن جنگل از رستنی‌ها به منظور فراهم آوردن زمین برای کشاورزی، یک کار مطلوب و پسندیده بوده است، اما امروزه و به دلیل‌های مختلف، از جمله افزایش جمعیت، این روش، یک عمل ناپسند و مردود محسوب می‌شود (کریسپل و مندولی^۱، ۲۰۰۳؛ زوالن^۲، ۱۹۹۶). این نشان می‌دهد زمینه و ساختاری که رفتار در آن بروز می‌کند، می‌تواند موجب شود یک رفتار هنجار باشد، اما در زمان و یا یک اجتماع دیگر چنین نباشد. به این صورت، ساختارها به‌عنوان مظروف رفتارها، بخشی از عاملی‌های تعیین‌کننده ماهیت و ارزش رفتارها هستند.

آمار نشان می‌دهد که تغییرهای ساختاری با افزایش تولیدات همراه بوده است. برای مثال، تولیدهای کشاورزی آمریکا در سال ۲۰۰۴ به میزان ۲/۶۶ برابر نسبت به سال ۱۹۴۸ افزایش پیدا کرده است (فوژلیه و همکاران^۳، ۲۰۰۷). بر مبنای گزارش سازمان جهانی خواروبار و کشاورزی، میزان تولید محصولات اساسی کشاورزی ایران (مانند گندم، جو، سیب‌زمینی، برنج) از سال ۱۹۶۱ تا سال ۲۰۰۹ رشد داشته است، به طوری که برای مثال، تولید گندم از حدود ۲/۸ میلیون تن به ۱۳/۵ میلیون تن افزایش یافته است (فائو^۴، ۲۰۱۱)، اما پرسش این است که «آیا تحوّل ساختاری که با خود افزایش تولید کشاورزی را به همراه داشته است، حفاظت مناسبی نیز از تولیدکنندگان کشاورزی می‌کند؟» این پرسش از نظر بُعد اجتماعی توسعه پایدار مهم است و چنانچه جواب این سؤال منفی باشد، تولید انبوه در کشاورزی می‌تواند یک موضوع گمراه‌کننده باشد (زیمدال^۵، ۲۰۰۲). بسیاری از کشاورزان معتقدند کار کشاورزی یک کار درست است و آنان نیز کار درستی انجام می‌دهند (کالسکار^۶، ۲۰۰۹)، اما معنی و مفهوم درستی و خوبی کشاورزی باید با توجه به ساختاری بررسی شود که فعالیت‌های کشاورزی در آن رخ می‌دهد. یکی از مهم‌ترین این ساختارها، ساختار مزرعه است. ساختار مزرعه به خصوصیت‌های کلی اجتماعی و اقتصادی بخش کشاورزی یک کشور اشاره می‌کند که دربرگیرنده

1- Chrispeel and Mandoli

2- Zwahlen

3- Fuglie

4- FAO

5- Zimdahl

6- Kulcsar

اندازه متوسط مزرعه‌ها، سهم نسبی مزرعه‌ها (در اندازه‌های مختلف) از بازار، تعداد افرادی که به کشاورزی اشتغال دارند. این موضوع مطرح می‌شود که آیا صاحبان مزرعه‌ها، خود به تولید و اداره مزرعه مشغول‌اند یا خیر (بورخارت و همکاران^۱، ۲۰۰۵).

عمده مباحث‌های تغییرهای ساختار کشاورزی، با شیوه و سبک زندگی کشاورزان پیوند خورده است، زیرا تغییر ساختاری نه تنها بر کل فرآیند تولید و توزیع محصولات کشاورزی، بلکه بر تعامل افراد با یکدیگر و با محیط طبیعی اثر دارد. در علم جامعه‌شناسی کشاورزی نیز این موضوع پذیرفته شده است که ساختار اجتماع می‌تواند بر روش زندگی اثر بگذارد. به همین دلیل، پژوهش‌های زیادی درباره تأثیرهای اجتماعی ساختار مزرعه انجام گرفته است که همگی بر این فرض مقدماتی انجام شده‌اند که جوامع مبتنی بر کشاورزی خانوادگی که نیروی کار خانوار آن را اداره می‌کند، در اصل متفاوت از جوامعی هستند که کارگران زراعی را به کار می‌گیرند (آلبرشت^۲، ۱۹۹۸). واقعیت این است که امروزه و به دلیل‌های مختلف، و از جمله صنعتی‌سازی کشاورزی، شیوه تولیدی که برای قرن‌ها ادامه داشته است؛ یعنی مزرعه‌های خانوادگی، در معرض تحوّل‌های جدی و ساختاری قرار دارد. پرسش این است که پیامد این تحوّل‌ها چیست؟ آیا ساختار جدید ناشی از این تحوّل‌ها که در حال جایگزینی مزرعه‌های خانوادگی هستند، به تقویت بُعد اجتماعی توسعه پایدار روستایی خواهد انجامید؟ مقاله حاضر با هدف تحلیل این پرسش‌ها و بررسی گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به کشاورزی خانوادگی انجام شده است.

کارکردهای اجتماعی مزرعه‌های خانوادگی

کشاورزی فقط یک پیشه برای کسب درآمد نیست، بلکه یک روش زندگی محسوب می‌شود (بالس^۳، ۱۹۹۷). در واقع، کشاورزی دارای هدف‌های اجتماعی مهمی است که تولید سودآور یکی از آن هدف‌ها محسوب می‌شود، اما به نظر می‌رسد هر نوع کشاورزی چنین سودهایی را به دنبال ندارد. برای مثال، کشاورزی خانوادگی مشوق و حامی نوعی خاص از ارزش‌ها و به تبع آن، نوعی اخلاق کاری است که کشاورزی صرفاً نمی‌تواند آن‌ها را به تنهایی داشته باشد (کالسکار^۴، ۲۰۰۹). از مهم‌ترین این ارزش‌ها می‌توان به راستی، اتکاء به نفس، مسئولیت در برابر اجتماع و مفید بودن اشاره کرد (بورخارت و همکاران^۵، ۲۰۰۵). در واقع، زندگی روستایی می‌تواند کشاورزان خوب تربیت کند که وظیفه‌شناس، وفادار، سخت‌کوش، قابل اعتماد و دوستدار

1- Burkhrt

2- Albrecht

3- Bahls

4- Kulcsar

5- Burkhrt

فرزندان هستند و به علاوه، پیشکاران خوبی برای زمین نیز باشند (اسکات^۱، ۲۰۰۶)؛ اما با ایجاد تغییر ساختاری و شبیه شدن کشاورزی به دیگر شغل‌های سرمایه‌داری، ماندگاری مزرعه‌های خانوادگی و ارزش‌ها و فضیلت‌هایی که این نوع از کشاورزی مروج و حامی آن بوده است، تهدید شده است (اسمال^۲، ۲۰۰۵). به همین دلیل، در سال‌های اخیر جنبشی برای حمایت و صیانت از مزرعه‌های خانوادگی شکل گرفته است که خواهان ابقاء این سبک از زندگی در روستاهاست تا از این طریق، به تحقق و تقویت آرمان‌ها و ایده‌آل‌های انسانی در کشاورزی کمک شود، به گونه‌ای که سال ۲۰۱۴ میلادی از سوی مجمع عمومی سازمان ملل متحد، به نام سال کشاورزی خانوادگی نام‌گذاری شده است (مجمع عمومی سازمان ملل متحد^۳، ۲۰۱۲).

کشاورزی یک جزء ضروری فرهنگ محلی روستایی محسوب می‌شود و بسیاری از کشاورزان معتقدند فرهنگ محلی بدون کشاورزی وجود نخواهد داشت، اما کشاورزی هنگامی می‌تواند چنین نقشی داشته باشد که به صورت خانوادگی یا در اندازه متوسط انجام گیرد (کالسا^۴، ۲۰۰۹). با حرکت به سمت مزرعه‌های بزرگ و از بین رفتن مزرعه‌های خانوادگی، کشاورزی بیشتر به صورت یک کسب و کار اقتصادی صرف در می‌آید که در صورت نداشتن توجه اقتصادی، دلیلی برای ادامه آن وجود ندارد. همچنین، با افزایش اندازه مزرعه‌ها، نیاز به نیروی کار خانواده کمتر می‌شود که در نتیجه آن، می‌توان پیش‌بینی کرد که مهاجرت از روستا به شهر نیز افزایش یابد. موضوع دیگر به نقش مزرعه‌های خانوادگی در برقراری عدالت اجتماعی بازمی‌گردد. مزرعه‌های خانوادگی موقعیت یک اشتغال نسبتاً پایدار برای کسانی را فراهم می‌آورد که گزیدار دیگری برای کار در روستاها ندارند. علاوه بر این، مزرعه‌های خانوادگی بهترین راه اطمینان برای توزیع متعادل و باثبات غذا و محصولات کشاورزی هستند، زیرا وجود تعداد زیاد آن‌ها باعث می‌شود امکان انحصار و در نتیجه افزایش و نوسان قیمت محصولات کاهش یابد (بالس^۵، ۱۹۹۷). این کارکرد مزرعه‌های خانوادگی می‌تواند به ایجاد و ارتقاء امنیت غذایی و دسترسی افراد به حداقل غذا نیز کمک کند (بورخارت و همکاران^۶، ۲۰۰۵). البته مزرعه‌های بزرگ و صنعتی نیز می‌توانند با تولید انبوه مواد غذایی ارزان، به امنیت غذایی کمک کنند، اما باید توجه کرد که روی دیگر امنیت غذایی به توزیع عادلانه آن بازمی‌گردد، به طوری که امنیت غذایی، بیشتر به طراحی سیاست‌های کشاورزی و قوانین تجاری در سطح ملی و بین‌المللی وابسته است (کمیسیون اروپایی^۷، ۲۰۰۸)؛ بنابراین، در شرایطی که این بیم وجود دارد که نتوان توزیع مناسبی

1- Scott

2- Small

3- General Assembly of U.N

4- Kulcsar

5- Bahls

6- Burkhardt

7- European Commission

از محصولات غذایی در بین گروه‌های مختلف اجتماع کرد، مزرعه‌های خانوادگی می‌توانند حداقل دسترسی جمعیت روستایی به مواد غذایی را تضمین کنند. این در حالی است که معمولاً تنوع محصولات مزرعه‌های خانوادگی بیشتر از مزرعه‌های بزرگ و صنعتی است که به‌طور تخصصی به تولید چند محصول محدود می‌پردازند، بنابراین، مزرعه‌های خانوادگی به تنوع محصولات غذایی در دسترس نیز کمک می‌کنند.

مسئله دیگر که با اضمحلال مزرعه‌های خانوادگی می‌انجامد، کاهش اختیار و توان تصمیم‌گیری کشاورزان و کسانی است که در فرآیند تولید و تبدیل محصولات کشاورزی دخیل هستند؛ بدین معنی که توسعه مزرعه‌های بزرگ و شرکت‌های کشاورزی که به دنبال تولید انبوه و برای بازار هستند، به تمرکز سرمایه و کنترل نظام کشاورزی و غذا منجر می‌شود که در آن، کشاورزان و کارگران زراعی، نقشی در تصمیم‌گیری‌های مهم ندارند. در واقع، صنعتی‌سازی کشاورزی و طبیعت بازار، نه تنها موجب افزایش فشارهای رقابتی بر کشاورزان می‌شود، بلکه موجب می‌شود تا کشاورزان گزینه‌های اندکی در تولید و بازاریابی محصولات کشاورزی داشته باشند. به این ترتیب، الگوهای رفتاری که از بالا به پایین تحمیل می‌شود، حق انتخاب چندانی برای افراد باقی نمی‌گذارد که نتیجه آن، فرسایش و تضعیف رفتار هنجاری مناسب کشاورزان است (هندریکسون و جیمز^۱، ۲۰۰۴).

از طرف دیگر، مزرعه‌های خانوادگی از انعطاف‌پذیری بیشتری برخوردارند و قادرند برای افزایش کنترل بر واحد تولیدی، به درآمد کم قناعت کنند (اسمال^۲، ۲۰۰۵)، همچنین مزرعه‌های خانوادگی به دلیل دلبستگی و نگرانی بیشتر نسبت به زمین، آمادگی بیشتری برای چشم‌پوشی از سود کوتاه‌مدت به منظور صیانت از زمین برای نسل‌های آینده دارند (بی‌نام^۳، ۲۰۰۱) و بنابراین، انگیزه و تعهد افراد برای استفاده از عملیات حفاظتی و حفظ محیط زیست افزایش خواهد یافت (بالس^۴، ۱۹۹۷). از موضوع‌های دیگری که با مزرعه‌های خانوادگی پیوند خورده است، هویت فردی و گروهی است. هویت باعث می‌شود فرد بدانند امروز چه کسی است و فردا چه کسی خواهد بود. وجود ثبات و هماهنگی هویتی در طول زمان موضوعی مهم است، زیرا تغییر هویت موجب تغییر رفتار خواهد شد. از همین رو، هر عاملی که باعث تغییر هویت کشاورزان شود، از نظر اجتماعی نیز مهم است، زیرا هویت از جمله محرک‌های اولیه رفتارهای مناسب اجتماعی به‌شمار می‌رود (هندریکسون و جیمز^۵، ۲۰۰۴)، بنابراین، هرگونه تغییر ساختاری که موجب تهدید مزرعه‌های خانوادگی شود، نوعی تهدید

1- Hendrickson and James

2- Small

3- Anonymous

4- Bahls

5- Hendrickson and James

برای انسجام و سرمایه اجتماعی نیز محسوب می‌شود.

موضوع اجتماعی دیگر، به تضاد بین فعالیت‌های خانوادگی و فعالیت‌های کاری افراد بازمی‌گردد، به طوری که با از بین رفتن مزرعه‌های خانوادگی، احتمال این تضاد بیشتر می‌شود. در مزرعه‌های بزرگ که به جای استفاده از نیروی کار خانوار، از کارگران استفاده می‌شود، احتمال ناسازگاری ضرورت‌های کاری با نقش‌های خانوادگی بیشتر است، زیرا پرداختن انحصاری به یکی از این نقش‌ها، می‌تواند به نادیده گرفتن دیگری بیانجامد (بلر-لوی^۱، ۲۰۱۰). بر این اساس، هنگام تضاد بین کار و خانواده، احتمال نادیده گرفتن مسائل مرتبط با خانواده افزایش می‌یابد، زیرا اغلب جذابیت سودهای حاصل از کار بیشتر است. اما در مزرعه‌های خانوادگی، گسستگی کار و خانواده وجود ندارد و افراد در حالی که به کار (کشاورزی) مشغول‌اند، در حال ایفای نقش‌های خانوادگی خویش نیز هستند و بدین ترتیب، تضاد بین کار و خانواده به حداقل می‌رسد.

در مجموع، دو دیدگاه در ارتباط با حفظ مزرعه‌های خانوادگی وجود دارد. در اولین دیدگاه، گسترش مزرعه‌های بزرگ، نتیجه فشارهای بی‌رحمانه اقتصادی است. از این منظر، به دلیل کارآیی اقتصادی کم مزرعه‌های خانوادگی، هیچ الزامی برای حفاظت و صیانت از آن‌ها وجود ندارد، اما دیدگاه دیگر یا «طرفداران زمین‌های کشاورزی»^۲، با رد دیدگاه مزرعه‌های بزرگ، معتقد به ارزش مهم و غیر قابل اغماض مزرعه‌های خانوادگی به لحاظ اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اخلاقی است و به همین دلیل، حفظ مزرعه‌های خانوادگی را یک الزام می‌داند. دیدگاه دوم یا «زمین‌گرایی کشاورزی»^۳ به دو دیدگاه «عامه‌گرایی زمین‌های کشاورزی»^۴ و «سنتی‌گرایی زمین‌های کشاورزی»^۵ تقسیم‌پذیر است (بی‌نام^۶، ۲۰۱۱). عامه‌گرایی زمین‌های کشاورزی بر اهمیت مزرعه‌های خانوادگی از نظر رفاه اجتماعی و سیاسی تأکید می‌کند و کشاورز را فردی می‌داند که به ثبات اجتماعی کمک می‌کند. همچنین در این دیدگاه، مزرعه‌های کوچک، نهادهای اجتماعی مهم و پویایی هستند که حق افراد فقیر و کمتر آموزش دیده را برای خوداشتغالی و استقلال اقتصادی تضمین می‌کنند. علاوه بر این، به کشاورزان کوچک به عنوان کارآفرینان مستقلی نگاه می‌شود که دولت باید صیانت از آن‌ها را به عنوان موضوعی از عدالت اجتماعی مد نظر قرار دهد. اما دیدگاه سنتی‌گرایی زمین‌های کشاورزی، برای دفاع از ارزش ذاتی مزرعه‌های کوچک و روش زندگی کشاورزی خانوادگی، از فضیلت‌گرایی استفاده

1- Blair-Loy

2- Agrarians

3- Agrarianism

4- Agrarian Populism

5- Agrarian Traditionalism

6- Anonymous

می‌کند (تامپسون^۱، ۲۰۰۲). در این دیدگاه، مزرعه‌های خانوادگی، یک استعاره از زندگی خوب و اخلاقی هستند که موجب رشد احساس یگانگی با طبیعت، ارزش‌های مشترک اجتماعی، وفاداری و مسئولیت‌پذیری می‌شوند. همچنین در این دیدگاه، مزرعه‌های خانوادگی به‌عنوان پادزهری برای احساس بیگانگی ناشی از فعالیت‌های تخصصی مانند کشاورزی فشرده و صنعتی هستند که معیاری برای ارزیابی مسائل مهمی در کشاورزی مانند: عدالت اجتماعی، اثرات محیط‌زیستی و مسئولیت نسبت به نسل‌های آینده را فراهم می‌کند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با روش پیمایشی^۲ انجام شد. جمعیت بررسی شده شامل ۱۲۰ نفر از کارشناسان شاغل در سازمان مرکزی جهاد کشاورزی استان گلستان بودند. حجم نمونه با انجام مطالعه راهنما و با استفاده از فرمول کوکران ۵۳ نفر برآورد شد که به‌صورت تصادفی به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. جمع‌آوری داده‌ها در سال ۱۳۹۱ و با یک پرسش‌نامه محقق‌ساخته مبتنی بر مرور پیشینه نگاشته‌ها انجام شد. این پرسش‌نامه علاوه بر سؤال‌های فردی و حرفه‌ای، حاوی یک شاخص مشتمل بر ۱۰ سؤال برای سنجش گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به ساختار مزرعه مبتنی بر مزرعه‌های بزرگ در مقایسه با الزام به ساختار مزرعه مبتنی بر مزرعه‌های خانوادگی می‌شد که پرسش‌شوندگان با روش جفت‌های دو قطبی به پرسش‌ها پاسخ دادند. با این روش، پاسخ‌گویان میزان گرایش فکری خود به هر گزاره را با انتخاب یکی از عددهای ۱ تا ۵ بین هر جفت گزاره مقایسه شده، مشخص می‌کردند (جدول ۱).

در هر جفت گزاره، گزاره‌ای که در ابتدا آمده، به‌عنوان گزاره سمت راست و گزاره بعدی، به‌عنوان گزاره سمت چپ، در پرسش‌نامه مقایسه شده است. در این جدول، عدد ۱ بیانگر موافقت زیاد با ایده سمت راست، عدد ۲ بیانگر موافقت نسبی با ایده سمت راست، عدد ۳ بیانگر بدون تصمیم، عدد ۴ بیانگر موافقت نسبی با ایده سمت چپ و عدد ۵ بیانگر موافقت زیاد با ایده سمت چپ در نظر گرفته شد. روایی پرسش‌نامه از طریق روایی صوری و پایایی آن با انجام مطالعه راهنما و آزمون کرانباخ آلفا بررسی شد که میزان آن برابر ۰/۷۴ به‌دست آمد و نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار سنجش است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار آماری SPSS انجام گرفت.

1- Thompson
2- Survey Research

جدول ۱- شاخص به کار رفته در سنجش گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به مزرعه‌های خانوادگی

گزاره سمت راست	گزینه‌ها	گزاره سمت چپ
حمایت از افزایش اندازه مزرعه‌ها؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	حمایت از ابقای مزرعه‌های کوچک؛
افزایش سهم مزرعه‌های بزرگ در بازار؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	افزایش سهم مزرعه‌های کوچک در بازار؛
کاهش تعداد شاغلان در مزرعه‌ها؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	افزایش تعداد شاغلان در مزرعه‌ها؛
افزایش تعداد مزرعه‌های صنعتی و بزرگ؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	افزایش تعداد مزرعه‌های خانوادگی و کوچک؛
تولید با به کارگیری نیروی کار کارگر؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	تولید با به کارگیری نیروی کار خانواده؛
به کارگیری کارگر فصلی در مزرعه‌ها؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	به کارگیری کارگر دائمی در مزرعه‌ها؛
به کارگیری نیروی ماشین به جای نیروی انسان در مزرعه‌ها؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	به کارگیری نیروی انسانی در مزرعه‌ها؛
افزایش کارآیی اقتصادی با حذف مزرعه‌های خانوادگی؛	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	کارآیی اقتصادی کمتر به نفع ابقاء مزرعه‌های خانوادگی؛
کشاورزی یک حرفه تجاری همانند دیگر حرفه‌هاست.	۱ ۲ ۳ ۴ ۵	کشاورزی یک شیوه زندگی و سپس یک حرفه است.

نتیجه و بحث

جدول ۱ نشان می‌دهد که کارشناسان بررسی شده، به طور متوسط در ابتدای میان‌سالی قرار دارند. همچنین، از نظر سابقه کار، به طور متوسط در اواخر دهه دوم خدمتی خود قرار دارند و بنابراین به طور نسبی تجربه شغلی مناسبی دارند، همچنین حدود یک سوم آنان به کار کشاورزی نیز اشتغال دارند و محل سکونت بیشتر آنان شهر است.

گرایش کارشناسان کشاورزی بررسی شده در ارتباط با هر جفت گزاره مقایسه شده، در جدول (۲) آورده شده است. در این جدول، هرچه میانگین امتیاز به عدد ۵ نزدیک‌تر باشد، بیانگر گرایش بیشتر به رعایت گزاره دوم در جفت گزاره مقایسه شده است که خود بیانگر گرایش به رعایت یکی از الزامات حفاظت از مزرعه‌های خانوادگی است. در مقابل، هر چه این امتیاز به عدد ۱ نزدیک‌تر باشد، بیانگر گرایش نداشتن به آن است. برای

بررسی بیشتر، میانگین امتیاز گرایش به مزرعه‌های خانوادگی محاسبه شد. دامنه امتیاز نهایی که از مجموع امتیاز حاصل از جفت گزاره‌های ۱ تا ۹ حاصل می‌شود، بین ۹ تا ۴۵ است. بدین ترتیب، هر چه امتیاز کسب شده به ۴۵ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده گرایش بیشتر به مزرعه‌های خانوادگی است. میانگین امتیازی که کارشناسان کشاورزی کسب کردند، برابر ۲۰ با انحراف معیار ۶/۴۸ است، بنابراین، علی‌رغم تأکید روزافزون در سطح بین‌المللی بر کشاورزی خانوادگی، این پژوهش نشان می‌دهد که گرایش کارشناسان کشاورزی در الزام به رعایت معیارهای این دیدگاه در وضعیت چندان مناسبی نیست.

جدول ۱- مشخصه‌های عمومی کارشناسان کشاورزی بررسی شده

مشخصات	گروه‌ها	درصد
سن (سال) میانگین=۴۴/۱	۲۷-۳۰	۵/۶
	۳۱-۴۰	۱۴/۸
	۴۱-۵۰	۷۲/۲
	۵۱-۵۹	۷/۴
سابقه کار (سال) میانگین=۱۸/۲	۳-۵	۵/۶
	۶-۱۰	۹/۲
	۱۱-۲۰	۴۴/۵
	۲۱-۲۷	۴۰/۷
داشتن فعالیت کشاورزی	بلی	۲۹/۶
	خیر	۷۰/۴
محل سکونت	شهر	۹۲/۶
	روستا	۷/۴

مأخذ: یافته‌های تحقیق

به منظور بررسی بیشتر، ماتریس همبستگی گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به مزرعه‌های خانوادگی با توجه به ویژگی‌های فردی و شغلی آنان تحلیل شد. نتیجه‌ها نشان می‌دهد که بین سن، سطح سواد و سابقه کار کارشناسان کشاورزی با گرایش آنان نسبت به مزرعه‌های خانوادگی، همبستگی معنی‌داری وجود ندارد (جدول ۳). بدین ترتیب، گرایش کارشناسان کشاورزی به مزرعه‌های خانوادگی، مستقل از متغیرهای یاد شده است. آزمون مقایسه میانگین t برای مقایسه گرایش کارشناسان با توجه به محل سکونت و همچنین داشتن کشاورزی نشان داد که تفاوتی از این نظر بین آنان وجود ندارد (جدول ۴).

جدول ۲- میانگین و انحراف معیار امتیاز جفت گزاره‌های مقایسه‌شده، به منظور سنجش گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به مزرعه‌های خانوادگی

انحراف معیار	میانگین	گزاره دوم	گزاره اول
۱/۰۹	۱/۵۹	حمایت از ابقای مزرعه‌های کوچک؛	حمایت از افزایش اندازه مزرعه‌ها؛
۱/۲۱	۱/۸۹	افزایش سهم مزرعه‌های کوچک در بازار؛	افزایش سهم مزرعه‌های بزرگ در بازار؛
۱/۳۶	۲/۸۱	افزایش تعداد شاغلان در مزرعه‌ها؛	کاهش تعداد شاغلان در مزرعه‌ها؛
۱/۲۳	۱/۷۴	افزایش تعداد مزرعه‌های خانوادگی و کوچک؛	افزایش تعداد مزرعه‌های صنعتی و بزرگ؛
۱/۲۹	۲/۷۹	تولید با به کارگیری نیروی کار خانواده؛	تولید با به کارگیری نیروی کار کارگر؛
۱/۴۶	۲/۸۱	به کارگیری کارگر دائمی در مزرعه‌ها؛	به کارگیری کارگر فصلی در مزرعه‌ها؛
۱/۱۲	۲/۱۵	به کارگیری نیروی انسانی در مزرعه‌ها؛	به کارگیری نیروی ماشین به جای نیروی انسان در مزرعه‌ها؛
۱/۱۹	۲۲/۲	کارآیی اقتصادی کمتر به نفع ابقاء مزرعه‌های خانوادگی؛	افزایش کارآیی اقتصادی با حذف مزرعه‌های خانوادگی؛
۱/۲۳	۱/۹۸	کشاورزی یک شیوه زندگی و سپس یک حرفه است.	کشاورزی یک حرفه تجاری همانند دیگر حرفه‌هاست.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۳- همبستگی ویژگی‌های فردی کارشناسان کشاورزی با گرایش به مزرعه‌های خانوادگی

متغیر	میزان ضریب همبستگی (r)	سطح معنی‌داری (p)
سن	۰/۰۱۰	۰/۹۴۲
سطح سواد	-۰/۲۳۱	۰/۰۹۲
سابقه کار	-۰/۱۹۱	۰/۱۶۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۴- مقایسه گرایش به مزرعه‌های خانوادگی از نظر پرداختن به کشاورزی و محل سکونت

متغیر گروه‌بندی	گروه‌های مقایسه‌شده	میانگین	آماره t	سطح معنی‌داری (p)
پرداختن به کشاورزی	دارای کشاورزی	۲۰/۸۷	۰/۶۱	۰/۵۵۱
	بدون کشاورزی	۱۹/۶۳		
محل سکونت	شهر	۱۹/۸۶	۰/۴۱	۰/۷۱۲
	روستا	۲۱/۷۵		

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

برای بسیاری، ایجاد مزرعه‌های بزرگ و صنعتی‌سازی کشاورزی یک کار درست محسوب می‌شود، زیرا جوامعی که توانسته‌اند این کار را به انجام برسانند، جوامع موفق‌تری در افزایش تولید و کارآیی اقتصادی محسوب می‌شوند، اما رسیدن به این مزیت با تغییرهای ساختاری همراه بوده است که منجر به کاسته شدن از تعداد مزرعه‌های خانوادگی و بروز پیامدهای اجتماعی ناشی از آن است. واقعیت این است که مزرعه‌های خانوادگی، کارکردهای ویژه‌ای دارند که مزرعه‌های بزرگ و صنعتی از آن برخوردار نیستند. مزرعه‌های خانوادگی نه تنها یک سبک و شیوه زندگی محسوب می‌شوند، بلکه هسته اولیه روستاها را تشکیل می‌دهند و راهی برای حفاظت بهتر از تولیدکنندگان کوچک و انتقال مزرعه‌ها به نسل‌های بعد هستند. بنابراین، پرسش این است که آیا با از دست رفتن مزرعه‌های خانوادگی، حیات روستاها به خطر نخواهد افتاد؟ همچنین، آیا بدون مزرعه‌های خانوادگی می‌توان به راحتی نهاده‌های اساسی کشاورزی مانند زمین را برای دیگران فراهم کرد که در صورت داشتن یک قطعه زمین کوچک می‌توانند به صورت یک کارآفرین مستقل به تولید بپردازند و از این رهگذر، ضمن امرار معاش، به ایجاد اشتغال پایدار، برقراری عدالت اجتماعی و افزایش امنیت غذایی کمک کنند. از طرف دیگر، کمک به حفظ محیط زیست از دیگر کارکردهای مهم مزرعه‌های خانوادگی به‌شمار می‌رود، زیرا پایداری و استمرار مزرعه‌های صنعتی و کشاورزی فشرده، به دلیل اتکاء زیاد به انرژی‌های تجدیدناپذیر (مانند نفت) مورد تردید است، در حالی که مزرعه‌های خانوادگی کمتر به این قبیل انرژی‌ها وابسته است. به همین دلیل، کشاورزی از طریق مزرعه‌های خانوادگی حامی دوری از اسراف در مصرف منابع زمین و کاهش آلودگی‌های بعدی است. این در حالی است که مزرعه‌های خانوادگی به نیروی کار خانواده متکی هستند و ضمن افزایش اتکاء به نفس، موجب تنوع‌بخشی به انتخاب‌های کشاورزان را فراهم می‌کنند. انتخاب‌های متعدد باعث می‌شود کشاورزان قادر به گزینش راه‌هایی باشند که معیارهای حرفه‌ای و اخلاقی را همزمان در نظر دارند. علاوه بر این، سخت‌کوشی، قناعت و رفتار مناسب‌تر با حیوانات از جمله ارزش‌هایی که در مزرعه‌های خانوادگی امکان تحقق بیشتری دارند. با توجه به موارد یاد شده، صیانت از مزرعه‌های خانوادگی، حفاظت از یک نوع زندگی خوب و با ارزش تلقی می‌شود که ارتقاء هویت و انسجام اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. در مقابل، محو کشاورزی خانوادگی می‌تواند به حاکم شدن رابطه‌های غیرانسانی و رقابت بی‌رحمانه در مصرف منابع، تولید و توزیع محصولات کشاورزی بیانجامد که هدفی جز کسب سود ندارد.

اگرچه به دلیل نبود مطالعه‌های مشابه نمی‌توان نتیجه‌های تحقیق حاضر را با دیگر مطالعه‌ها مقایسه کرد، اما

در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که گرایش کارشناسان کشاورزی بررسی شده نسبت به کشاورزی خانوادگی در وضعیت مطلوبی نیست، بنابراین و با توجه به اینکه نگرش‌ها به‌عنوان مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های رفتار به‌شمار می‌آیند، می‌توان متوقع بود که در حال حاضر، کارشناسان کشاورزی در هنگام عمل نیز تمایل چندانی به حمایت از ابقای این نوع از کشاورزی نداشته باشند. یکی از علت‌ها را می‌توان در راهبردهای قبلی به‌کار رفته در توسعه روستایی جست‌وجو کرد که با مرکز قرار دادن رشد اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین معیار توسعه، موجب شده‌اند افزایش تولید هدف نهایی فعالیت‌ها قرار گیرد. از این رهگذر، کشاورزی باید به‌شکلی انجام شود که دستیابی به کسب سود اقتصادی حداکثر را تضمین کند. بدین ترتیب، حرکت به سمت مزرعه‌های بزرگ صنعتی و با حداقل نیروی انسانی، به‌عنوان یکی از الگوهای مطرح درآمده است که با هدف‌های چنین تفکری تطابق دارد. در چنین دیدگاهی، جایی برای مزرعه‌های خانوادگی وجود ندارد، زیرا در مقایسه با مزرعه‌های بزرگ معمولاً کارآیی اقتصادی کمتری دارند، اما باید توجه کرد که در تفکر توسعه پایدار، توسعه فقط دارای بُعد اقتصادی نیست، بلکه بُعدهای اجتماعی و زیست محیطی نیز دارد که به همان اندازه دارای اهمیت است. با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، ضروری است که کارشناسان کشاورزی با اهمیت صیانت از مزرعه‌های خانوادگی، به‌دلیل کارکردهای اجتماعی مهم این نوع از زندگی در فرآیند توسعه پایدار روستایی آشنا شوند تا اطمینان حاصل شود هنگام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری برای توسعه روستایی به صیانت از مزرعه‌های خانوادگی توجه کافی خواهد شد. بدین منظور توصیه می‌شود با اجرای دوره‌های آموزش ضمن خدمت، دیدگاه و گرایش کارشناسان کشاورزی نسبت به مزرعه‌های خانوادگی بهبود یابد.

کتابنامه

- عابدی سروسستانی ا، (۱۳۹۰)، «خودبوم‌شناسی: رهیافتی در تبیین تعامل اخلاقی انسان با طبیعت»، معرفت/اخلاقی.
- عابدی سروسستانی ا. و شاه‌ولی م، (۱۳۸۸)، «نقش ترویج کشاورزی در ارتقاء اخلاق زیست محیطی کشاورزان»، *اخلاق در علوم و فناوری*.
- عابدی سروسستانی ا، شاه‌ولی م. و محقق‌داماد س. م، (۱۳۹۱)، *مبانی و رهیافت‌های اخلاق زیست محیطی*، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰)، «متوسط رشد سالانه نقاط شهری و روستایی ۸۵-۱۳۴۵»، قابل دسترسی در: www.amar.org.ir. (آخرین دسترسی: ۲۵ شهریور ۱۳۹۰).

مرکز آمار ایران، (۱۳۷۰)، سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۶۷: نتیجه‌های تفصیلی کل کشور (۵)، تهران: مرکز آمار ایران.

مرکز آمار ایران، (۱۳۷۷)، سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۷۲: نتیجه‌های تفصیلی کل کشور (۱)، تهران: مرکز آمار ایران.

مرکز آمار ایران، (۱۳۸۳)، نتیجه‌های تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ کل کشور، تهران: مرکز آمار ایران.

مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، (۱۳۹۰)، «کشاورزی ایران و جهان در آئینه آمار»، قابل دسترسی در: www.agri-peri.ir/cachedSimilar. (آخرین دسترسی: ۲۵ شهریور ۱۳۹۰).

Albrecht D. E. (1998). The industrial transformation of farm communities: Implications for family structure and socioeconomic condition. *Rural Sociology*. 63(1): 51-64.

Allen D. W. and Lueck D (1998) The nature of the farm. *Law and Economics*. XLI: 343-386.

Anonymous. (2011). Controversies in agricultural ethics. Available at: www.reclaimingtheculture.org/environmental-ethics/controversies-in-agricultural-ethics.html (Last access: 7 August 2011).

Bahls S. C. (1997). Preservation of family farms: The way ahead. *Drake Law Review*. 45: 311-329.

Blair-Loy M. (2010). Moral dimensions of the work-family nexus. In: Hitlin S. and Vaisey S. (Eds.), *Handbook of the Sociology of Morality* (pp. 439-453). Springer Science+Business Media, Berlin.

Burkhardt J., Comstock G., Hartel P. G. and Thompson P. B. (2005). Agricultural ethics, issue paper, no. 5. council for agricultural science and technology, IA. 12p.

Carpenter S. (2006). The Relevance of family farms today. FLAG CLE Seminar, June 2006, available at: http://www.flaginc.org/topics/pubs/arts/CLE_SC.pdf (Last access: 2 September 2011).

Chrispeel M. J. and Mandoli D. F. (2003). Agricultural ethics. *Plant Physiology*. 132(1): 4-9.

Dundon S. J. (2003). Agricultural ethics and multifunctionality are unavoidable. *Plant Physiology*. 133: 427-437.

European Commission. (2008). Ethics of modern development in agricultural technologies (Opinion No.4). European Communities, Luxemburg.

- FAO. (2011). FAOSTA. Available at: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx> (Last access: 4 October 2011).
- Ferto I. and Fogarasi J. (2005). The choice of farm organization: A Hungarian case, Paper presented at: The 94th EAAE Seminar "From Households to Firms with Independent Legal Status: The Spectrum of Institutional Units in the Development of European Agriculture", 9-10 April. Ashford, UK.
- Fuglie K. O., MacDonald J. M. and Ball E. (2007). Productivity growth in U.S. Agriculture, (Economic Brief No. 9). USDA, Washington.
- General Assembly of United Nations. (2012). Resolution adopted by general assembly: International year of family farming, 2014. Available at: www.un.org/en/events/observances/years.shtml (Last access: October 2013).
- Hendrickson M. and James H. S. (2004). The Ethics of constrained choice: How the industrialization of agriculture impacts farming and farmer behavior. Working paper No. AEW P 2004-3. University of Missouri-Columbia, Dept. of Agricultural Economics, Columbia.
- Huylenbroeck G. V., Vandermeulen V., Mettepenningen E. and Verspecht A. (2007). Multifunctionality of agriculture: A review of definitions, evidence and instruments. *Living Review in Landscape Research*. 1: 1-44.
- Kant I. (2001). Rational beings alone have moral worth In: Pojman L. (Ed.), *Environmental Ethics, Reading in Theory and Application*. (pp. 31-32). Thomson Learning, London.
- Kastel M. A. (2006). Maintaining the integrity of organic milk. A Research Project of the Cornucopia Institute. State College, Pennsylvania. 38p.
- Kulcsar L. (2009). Rural culture at stake. Presented at: the Annual Meeting of the Rural Sociological Society in Madison. August, Coventry, Normans Media Ltd.
- Schans J. W. (2004). Value-based farm system design: A contribution from a business ethics perspective. Presented at: International Workshop Animal in Balance, 7 September, Netherlands, Zoo Emmen.
- Scott D. (2006). Rural community and the virtues. Available at: www.umt.edu/ethics/imx/radioessays/comment_ruralcommunities.pdf (Last access: 21 August, 2011).
- Small L. A. (2005). The influence of family on agrarian structure: Revisiting the family farm debate in Bulgaria and Southern Russia. *Comparative Family Studies* c. 36(3): 489-503.
- Thompson P. B. (2005). *The Spirit of the Soil: Agriculture and Environmental Ethics*. Routledge, London.
- Thompson P. B. (2002). Ethics, sustainable agriculture, and agroecology research and education. In: Buttell F. H. and Bland W. (Eds.), *Proceedings of the Workshop on New*

Directions in Agroecology Research and Education, Madison. 29-31 May. University of Wisconsin, Madison.

Zimdahl R. L. (2002). Moral confidence in agriculture. *American Alternative Agriculture* 17(1): 44-53.

Zwahlen R. (1996). Traditional methods: A guarantee for sustainability? *Indigenous Knowledge and Development Monitor*. 4: 18-21.

Social Functions of Family Farms in Rural Sustainable Development: The Attitude Assessment of Agricultural Experts of Golestan Province

Ahmad Abedi Sarvestani^{*1}

Received: 8 June, 2014

Accepted: 16 September, 2014

Abstract

Economic pressure caused production and efficiency has been considering as major goals in agriculture. Indeed agriculture is not merely a job to make money but it is a way of life which is important regards to its cultural, social and environmental functions. With structural changes in agriculture and moving towards big farms and industrial agriculture, the number of family farms is decreasing. These changes have raised questions about its social impact on rural development. This study aims to explain the importance of protecting family farms from social point of view of sustainable development. Furthermore, agricultural experts' opinion on this matter has been examined. The method consisted of a library study with a survey research in which a statistical sample of 53 agricultural experts was selected randomly from agricultural experts of central organization of Jihad-e-Agriculture in Golestan province. Data collected through questionnaire which its validity and reliability confirmed through face validity and Cronbach's alpha ($\alpha=.74$) respectively. Findings indicated that family farming is not only a way for life but also could help to make sustainable occupation, establish social justice, improve food security, conserve environment, increase farmers' choices, enhance value and ethical virtues and sustain rural communities. However, the survey results indicated that agricultural experts do not have a good attitude in this regard. Based on findings, it is suggested that preservation of family farms be carefully considered in the process of rural development in order to have the important functions of this way of life for rural communities.

Keywords: Family Farming, Farm Structure, Rural Areas, Sustainable Development.

1- Assistant Professor, Dept. of Agricultural Extension and Education, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, Iran.

(*- Corresponding author email: abediac@yahoo.com)